

AZ IRODALMI HORVÁT—SZERB NYELV TANÍTÁSA »ČA« NYELVJÁRÁSÚ TERÜLETEN

Írta: MOKUTER IVÁN

E rövid tanulmány a címében jelzett kérdést a tudomány két ágának, a nyelvtudománynak és a nyelvtanítás módszertanának szempontjából akarja megvilágítani. *Szorosan e témára vonatkozó tudományos munka sehol sem található.* Ezért kénytelen voltam a szerb—horvát nyelv magyarországi »ča« nyelvjárásának szókincsére vonatkozó kutatásokat magam elvégezni, hogy ennek alapján meghatározhassam a szerb—horvát irodalmi nyelv elsajátításának és fejlesztésének legfontosabb gyakorlati módszereit azokban a magyar tanítási nyelvű iskolákban, ahol a horvát—szerb nyelvet külön tantárgyként tanítják. E munka igen nehéz, de annál fontosabb, mert e nemzetiségi irodalmi nyelv tanítása sajátos körülmények között folyik; s éppen ezért van e tanulmánynak kezdeményező, úttörő jellege.

I.

A felszabadulás, de lényegében 1948 után, a népi demokratikus rendszer győzelmével és az iskolák államosításával élénk anyanyelvű iskolai munka indult meg a szerb- és horvátlakta vidékeken is. Az 1949. augusztus 20-án kiadott alkotmány rögzítette a nemzetiségek jogait saját anyanyelvük használatára vonatkozóan. Ebben a szellemben a már előbb megkezdett munka még gyorsabb léptekkel haladt előre. Közben azonban rengeteg probléma merült fel. Legnehezebben ment a munka Vas és Győr—Sopron megyékben. Ennek egyik oka, hogy a felszabadulásig ott a nemzetiségi nyelv tanításával jóformán nem is találkozunk, a másik, a mi szempontunkból sokkal nagyobb nehézség pedig abban rejlett, hogy a tanítás ezen a területen nem irodalmi nyelven, hanem az ottani »ča« nyelvjárásban folyt. E »nyelven« folyó tanítás hagyományai olyan erősek voltak, hogy a helyi nemzetiségi tanítók és a lakosság részben ellenezte az irodalmi nyelven való tanítás bevezetését.

A Horthy-rendszer saját érdekében a nyelvjárások alapján fejlesztette a helyi szláv nyelveket. Ezen a vidéken a magyar tanítási nyelvű alsófokú iskolákban mint külön tantárgyat engedélyezte ennek a »ča« horvát nyelvnek a tanítását. Így Magyarország területén, a különböző vidékeken három különböző szerb—horvát nyelv létezett. Az ortodox vallású szerbek tan könyveit az egyházi hatóság irányításával kizárólag az egyházi iskolák szá-

mára a szerb—horvát nyelv szerb változatán írták. A lakosság e részének a nyelvjárása áll a legközelebb az irodalmi nyelvhez, bár a magyarországi délszlávok legkisebb része tartozik ehhez a csoporthoz. A többiek, a nagy többség, Bács és Baranya megyében a bunyevácok és sokacok »što« nyelvjárásának »i-ző« változatát használják. Ha mindehhez hozzáesszük még, hogy a kisszámú szlovének számára a sajátos, úgynevezett vend nyelv irodalmi hagyományait folytatták, akkor alkothatunk igazi képet arról, hogy milyen tarkaság uralkodott ezen a téren. A lakosság rendelkezésére álló könyvek száma természetesen minimális volt, mindössze egy pár ábécés olvasókönyvből állott, időnként itt-ott kiadtak néhány újságot; és rendszeresen jelentettek meg naptárakat. A vendek mellett a »ča« nyelvjárást beszélő horvátok voltak a legrosszabb helyzetben. A szerbek felhasználhatták a Jugoszláviában kiadott könyveket, ugyanígy bizonyos mértékben a sokacok és a bunyevácok is. Ez utóbbiak nyelve közel áll a szerb—horvát irodalmi nyelvhez. Mivel azonban a »ča« nyelvjárás különbözik a legnagyobb mértékben az irodalmi nyelvtől, s mert területileg a legtávolabb esik Jugoszláviától, az irodalmi nyelv behatása itt volt a leggyengébb. Összefoglalva, a magyarországi délszlávok legnagyobb része — éppen mivel szétszórt népcsoportokban él — saját nyelvjárását nem tudta az irodalmi nyelv magasztára fejleszteni, s emiatt a fentemlített »nyelvek«, melyek rendelkeztek ugyan némi kezdetleges irodalommal, a szerb—horvát, magyar vagy bármely más fejlett nyelvhez viszonyítva, siralmas képet nyújtottak.

A magyar népi demokráciát, — melynek célja a magasszínvonalú, minden irányú kulturális felemelkedés, s ez egyébként jellemző az egész szocialista kultúrára is, — az az elv vezérli, *hogy a nemzetiségek kultúráját a saját nyelvükön kell fejleszteni, hogy így formájában nemzeti, tartalmában pedig szocialista legyen.* Ez semmiképpen sem jelenti a nemzetiségek elválasztását a magyar néptől, hanem ellenkezőleg a közeledést segíti elő. Irodalmi fokon szabadon használhatja mindenki anyanyelvét és az új nemzetiségi kultúra a nemzetiségek nyelvén tartalmában szinte azonos a magyar nyelven kialakuló új szocialista kultúrával. Emellett, *a nemzetiségi dolgozók ugyanazon a színvonalon és ugyanolyan joggal tanulhatják a magyar nyelvet és sajátíthatják el a magyar kultúrát, mint hazánk bármely magyar nemzetiségű állampolgára.*

Az új követelményeknek megfelelően az Oktatásügyi Minisztérium határozatot hozott, mely szerint a délszláv tanítási nyelvű iskolákban az egységes irodalmi nyelven való tanítást vezették be. Ezideig több szerb—horvát tanítási nyelvű általános iskola nyílt Pest, Bács—Kiskun, Békés és Baranya megyében. A »ča« nyelvjárású területen (Győr—Sopron és Vas megye) is tervbe van véve ilyen iskolák alapítása. Eddig átmeneti formaként itt a magyar tannyelvű általános iskolákban a szerb—horvát irodalmi nyelvet külön tantárgyként tanítják.

Mint már mondtuk, a nyelvtanítás itt okozza a legtöbb nehézséget, mert *a lakosság nyelve nagymértékben eltér az irodalmi nyelvtől.* »Ča« nyelvjárásban beszélnek a fentemlített megyék következő falvaiban az osztrák—magyar határ mentén: *Kópháza, Und, Peresznye, Olmód, Horvátzsidány, Nagynarda, Kisnarda, Felsőcsatár, Alsócsatár, Kőszeg, Horvátlövő, stb.* (Itt megemlítem, hogy a »ča« nyelvjárás a ča? = mi? kérdő névmás

után kapta nevét. Egy-két faluban használják a »što?« kérdő névmást. Az erről elnevezett »što« nyelvjárás a mai szerb—horvát irodalmi nyelv alapja. Egyébként e helyi beszéd összes többi tulajdonsága kétségtelenül a »ča« nyelvjárásra utal.) Az ottani délszláv, pontosabban horvát (lásd a falvak neveit) lakosság a burgenlandi horvátok ágazata. Ez utóbbiak döntő többsége Kelet-Ausztriában, aránylag tömör egységekben, három területi csoportban él, és számuk meghaladja az ötvenezretet. Ezek a horvátok a XVI. században költöztek ide a magyar földesurak birtokaira. Legnagyobb részük az Adriai-tenger északi partvidékéről jött, arról a területről, amelyet egyik oldalról a tenger határol, keleten egész Boszniaig és az Una folyóig, északon pedig a Kupá-ig húzódik: A határőrvidéket kivéve ezen a területen ekkor még a »ča« nyelvjárás volt elterjedve. Mivel azonban már akkor is vándoroltak oda Boszniából a törökök elől menekülő más nyelvjárást beszélő etnikai elemek, s azért, mert a telepések egy része más nyelvterületről jött az akkori Nyugat-Magyarországra, a burgenlandi horvátok nyelve, — akik e vándorlást megelőző időszakban, a gyéribb népsűrűség idején többé-kevésbé zárt egységet alkottak — *a különböző nyelvjárások keverékévé lett.* E keveredés, valamint később a szomszédos németek és magyarok hatása következtében — tudjuk, hogy a burgenlandi horvátok a magyar és a német etnikai határon ékelődnek be a két nép közé — a nyelv hatalmas változásokon ment keresztül. E változások nagyrésze eltér a délszláv nyelvjárások fejlődésének belső törvényszerűségeitől, s így a szlavisztikát sajátos módon érdekelheti.

Idővel az egyes kisebb csoportok nyelve egyre inkább közeledett egymáshoz. A XVIII. és a XIX. században a burgenlandi »ča« dialektikus nyelvén aránylag fejlett, főleg vallásos irodalom alakult ki, amely sokban hozzájárult az egyes csoportok között fennálló különbözőség eltörléséhez. Ugyanezt a célt szolgálták a felszabadulásig használt iskolai könyvek is. Ilymódon keletkezett egy nyelv, melynek volt ugyan egy bizonyos irodalmi hagyománya, de amely fejlettségében messze elmarad a szerbek, horvátok és a montenegróiak Jugoszláviában használt mai közös irodalmi nyelvétől. *A különbség csaknem akkora, mint ugyanazon csoportba tartozó két szláv nyelv között.*

Tudjuk, hogy a nyelvnek két fő alkotó eleme van: a szókincs és a nyelvtani rendszer. A szókincs összetétele tükrözi a nyelv helyzetét. Minél gazdagabb és változatosabb, annál gazdagabb és változatosabb a nyelv. A nyelvjárás sajátossága ezen a téren főleg abban nyilvánul meg, hogy egyes szavait nem találjuk meg az irodalmi nyelvben, s az egyes szavaknak más jelentésük van az irodalmi nyelvben és más a nyelvjárásban, továbbá a nyelvjárás szótári szókészlete viszonylag nagyon szegényes (a hangtani és egyéb különbözőségekről most nem beszélünk). A burgenlandi »ča« nyelvjárás szókészlete is összehasonlíthatatlanul szegényebb, mivel bizonyos korlátozott érdeklődési körű emberek legelemibb szükségleteit szolgálja. A burgenlandi horvátok csaknem mind földművelők, csak kis számban iparosok. Ilymódon szókincsük mindenekelőtt e foglalkozási ág legkonkrétabb fogalmait tartalmazza, a mindennapi élet tárgyait, mezőgazdasági munkákat, a természeti jelenségeket, a test részeit, rokonsági elnevezéseket, a legfontosabb és néhány különleges cselekvést. Ismeretes, hogy egy népnél, pél-

dául a magyarnál is, egyre inkább győzedelmeskedik a köznyelv, kiszorítva a nyelvjárásokat. Ez a folyamat a szocialista építés idején a hirtelen kiterjedő iskolázással különösen meggyorsult, hiszen a nép kezébe egyre több könyv kerül, a rádió eljut a legtávolabbi faluba is, és az egész népművelési rendszer a széles néptömegek gyors, kulturális felemelkedését szolgálja. Ugyanekkor a magyarországi »ča« nyelvjárás esetében más a helyzet. E nyelvjárás mindama tulajdonságai, melyek elválasztják az irodalmi nyelvtől, nemhogy eltűntek volna, hanem inkább erősödtek, mivel az említett egységesítő tényezők hatása régebben gyengébb volt, másrészt pedig ezeket a különbözőségeket mesterséges módon még tovább fokozták. Most, a felszabadulás után, a szerb—horvát irodalmi nyelv hatása egyre nagyobb és ez tükröződni fog a nyelvjárások változásában is. De minden nemzetiség élvezi az új magyar kultúra termékeit is, amely egyre inkább behatol a falvakba, a nemzetiségek nyelvén való kulturális tevékenységgel párhuzamosan, de annál sokkal nagyobb mértékben. Ez azt eredményezi, hogy a nemzetiségek magyar irodalmi nyelvtudása jóval gyorsabban fejlődik. Ez természetes is, mert az irodalmi magyar nyelvet a falu társadalmi, politikai tevékenysége nyújtja, amely természetszerűen egységes nyelven folyik hazánk valamennyi dolgozója között: pártösszejeveteleken, hivatalos beszélgetések alkalmával, a tanácsban, katonai szolgálatban, utcai feliratokon, filmszínházakban, utazáskor, stb. — a kis nemzetiségi csoportok mindenütt találkoznak a magyar nyelvvel, amelyet tehát *jobban tudnak*, amelyet irodalmi szinten egyre gyorsabban és könnyebben sajátítanak el a magyar dolgozókkal együtt, akikkel vegyesen élnek.

A szerb—horvát irodalmi nyelv terjesztésében a nemzetiségi iskolának van igen nagy szerepe. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a szomszédos népek közötti kulturális együttműködés állandóan fokozódik, s ily módon kedvezőbb feltételek teremődnek a szerb—horvát irodalmi nyelv tanulásához is.

Nézzük meg most közelebbről a burgenlandi horvátok »ča« nyelvjárásának szókincsét. Csak e nyelvjárás részletes ismereté alapján tudunk jó tankönyveket készíteni, csak így tudunk az iskolában sikeresen tanítani.

II.

E nyelvjárás szókincsének fejlődésében, valamint használatában nagy szerepet játszik a *lakosság kétnyelvűsége*. A saját nyelvjárásukon beszélnek otthon, a családban bizonyos meghatározott témakörben, amelyekhez elegendő anyagot nyújt a nyelvjárás szókincese. Vitathatatlan az a tény, hogy a nyugat-magyarországi horvátoknál is a magyar nyelvű szókincs gazdagabb.

A szóképlet nagyarányú változásának és különbözőségének ellenére a legtöbb azonosságot az irodalmi nyelv és a nyelvjárás alapszókincese mutatja. Ez természetes is, mert ez tartalmazza azokat a legrégebb és legfontosabb szavakat, amelyek a legtöbbször élnek és amelyek alapjául szolgálnak a nyelv szókincsének további fejlődéséhez. *Közösek* mindenekelőtt a következők:

žena	— (nő)	krava	— (tehén)
otac	— (apa)	guska	— (liba)
mati	— (anya)	noga	— (láb)
kći	— (leánya vkinek)	ruka	— (kéz)
stric	— (nagybácsi)	jezik	— (nyelv)
zemlja	— (föld)	žut	— (sárga)
voda	— (víz)	dobar	— (jó)
zrak	— (levegő)	velik	— (nagy)
konj	— (ló)	kopati	— (kapálni)
		reći	— (mondani)

A leggyakoribb dialektizmusok közül a következőket említjük:

A nyelvjá- rási szó	Az irod. nyelv- vi szó	A nyelvjá- rási szó	Az irod. nyelv- vi szó	
muka	— brašno (liszt)	tovaruš	— drug	(barát)
želud	— žir (makk)	tust	— debeo	(kövér)
kus	— komad (darab)	jederan	— jedar	(derék)
raca	— patka (kacsa)	sur	— siv	(szürke)
hiža	— soba (szoba)	čuda	— mnogo	(sok)
oblok	— prozor (ablak)	delati	— raditi	(dolgozni)
žgano	— rakija (pálinka)	griti	— ići	(menni)
jačka	— pjesma (éneke)	zabiti	— zaboraviti	(elfelejteni)
pot	— znoj (verejték)	štati	— čitati	(olvasni)
tat	— lopov (tolvaj)	otprti	— otvoriti	(kinyitni)
školnik	— učitelj (tanító)	otpeljati	— odvestri	(elvezetni)
školar	— učenik (tanuló)	dostati	— dobiti	(kapni)

Külön csoportba sorolhatjuk azokat a *dialektizmusokat, amelyek formára azonosak az irodalmi nyelv alapszókincsével, azonban más jelentésük van, bár legtöbbször ugyanazon kisebb vagy nagyobb logikai körbe tartoznak.*

A nyelvjá- rási szó	Jelentése az irod. nyelvben	Jelentése a nyelvjárásban	E fogalom szava az irodalmi nyelvben
stan	lakás	ház	kuća
pod	padló	padlás	tavan
stena	szikla	fal	zid
slap	vízesés	hullám	val
kosa	haj	copf	pletenica
jarac	bakkecske	árpa	ječam
leto	nyár	év	godina
skup	drága	fősvény	škrt
loza	venyige	erdő	šuma
veselje	öröm	lakodalom	svadba

Az *aktív segédszavak* (kérdő, vonatkozó névmások, kötőszók, előjárók, határozószók stb.) között igen nagy számban találunk dialektizmusokat:

A nyelvjárási szó		Az irod. nyelvi szó	
ča	—	što	(mi)
gdo	—	tko	(ki)
ka	—	koja	(melyik, nőnem)
ki	—	koji	(melyik, hímnem)
kade	—	gdje	(hol)
ar	—	jer	(mert)
ali	—	ili	(vagy)
ober	—	nad	(felett)
prez	—	bez	(nélkül)
kot	—	kao	(mint)
jur	—	već	(már)

A mindennapi élet szavai között sok *német jövevényszó* fordul elő, ezek már erős gyökeret vertek:

A nyelvjárási jövevényszó		Az irodalmi nyelvi szó	
paor	(Bauer)	— seljak	(paraszt)
tišler	(Tischler)	— stolar	(asztalos)
šnajder	(Schneider)	— krojač	(szabó)
cimerman	(Zimmermann)	— tesar	(ács)
šloser	(Schlosser)	— bravar	(lakatos)
rihter	(Richter)	— sudac	(bíró)
jager	(Jäger)	— lovac	(vadász)
gaza	(Gasse)	— ulica	(utca)
plac	(Platz)	— trg	(tér)
pon	(Bahn)	— željeznica	(vonat, vasút)
šif	(Schiff)	— brod	(hajó)
štiga	(Stiege)	— stube	(lépcső)
lor	(Rohr)	— dimnjak	(kémény)
lodna	(Laden)	— dućan	(bolt)
fajfa	(Pfeife)	— lula	(pipa)
farba	(Farbe)	— boja	(szín)
grincajg	(Grünzeig)	— provrće	(zöldségfélék)
cajgnis	(Zeugnis)	— svjedodžba	(okmány)
nor	(Narr)	— luđ	(bolond)
fajn	(fein)	— nježno, fino	(finom)
gvišno	(gewiss)	— sigurno	(biztos)
šrek	(schräg)	— kos, kriv	(ferde)
špičast	(spitz)	— šiljast	(hegyes)
sfertigovati	(fertig)	— izraditi	(kidolgozni)
kušnuti	(küssen)	— poljubiti	(megcsókolni)
jagati	(jagen)	— loviti	(vadászni)
špotati	(spotten)	— rugati se	(csúfolódni)
šparati	(sparen)	— štedjeti	(takarékoskodni)
trefiti	(treffen)	— pogoditi	(eltalálni célt)

A leggyakoribb magyar jövevényszók, melyek között német eredetű is akad:

A nyelvjárási jövevényszó	Az irod. nyelvi szó	A nyelvjárási jövevényszó	Az irod. nyelvi szó
hasan	(hászon) — korist	bognar	(bognár) — kolar
pinez	(péznz) — novac	orsag	(ország) — zemlja
jezer	(ezer) — tisuća	batriti	(vígasztalni) — tješiti
vankuš	(vánkös) — jastuk	šereg	(katonaság) — vojska
turov	(túró) — sir	katona	(katona) — vojnik
kip	(kép) — slika	paradičom	(mennyország) — nebo, raj
djudnje	(gyöngy) — biser	aldov	(áldozat) — žrtva
kalapač	(kalapács) — čekić	valovati	(bevallani) — priznati
poka	(pulyka) — pura	pelda	(példa) — primjer
barán	(bárány) — ovan	hamiš	(hamis) — lažan
samar	(szamár) — magarac	beteg	(beteg) — bolestan
mešter	(mester) — majstor	lakaš	(lakás) — stan

Míg a régi jövevény-szavak kiejtésükben megváltoztak, addig az újabb kölcsönvett magyar szavak kiejtése megmaradt. Úgy tűnik azonban, hogy ezeket nem jövevénytávkaknak kell tekinteni, hanem inkább *magyar nyelvű szavaknak, melyeket a lakosság a szerb—horvát irodalmi nyelv ismerete híján használ*. Ide tartoznak a felszabadulás óta a falun egyre jobban elterjedő, legújabb eredetű szavak is.

A nyelvjárási kölcsönszó	Az irodalmi nyelvi szó
tisztviselő	— činovnik
tanár	— nastavnik, profesor
postás	— poštar, pismošoa
könyvelő	— knjigovođa
titkár	— sekretar, tajnik
elnök	— predsjednik
kalauz	— kondukter
földosztás	— podjela zemlje
mozgalom	— pokret
műtrágya	— umjetni gnoj
üdülő	— odmaralište
beadás	— otkup, predaja
szerződés	— ugovor

Ugyanebbe a kategóriába, de külön csoportba soroljuk azokat a magyar szavakat, amelyeknek a szerb—horvát színönimái idegenből származnak (úgynevezett internacjonalizmusok). E szavak csoportosításának gyakorlati jelentősége, hogy ezzel rámutatunk a nehezebben elsajátítható szavakra:

A magyar irod. nyelvi szó	A nyelvjárási kölcsönszó	A magyar irod. nyelvi szó	A nyelvjárási kölcsönszó
terület	— teritorija	ellenőrzés	— kontrola
kerékpár	— bicikla	tanszék	— katedra
mozdony	— lokomotiva	hallgató (diák)	— student
villamos	— tramvaj	igazgató	— direktor
kohászat	— metalurgija	népszerű	— popularan
küldöttség	— delegacija	növénytan	— botanika
szakszervezet	— sindikat	viszonylag	— relativno

Hogy még teljesebb képet adjunk a burgenlandi horvátok nyelvéről, és az irodalmi nyelv tanításának nehézségéről, megemlítünk még egy-két tényezőt. A hangtani rendszerben, mindenekelőtt a magánhangzók nál nagy különbözőségeket észlelünk a nyelvjárás és az irodalmi nyelv között. A szerb—horvát irodalmi nyelv számára teljesen idegen diftongusokkal találkozunk. A hangsúlyozási rendszer is eltérő; az azonos szavaknál a hangsúly általában különbözik. Az igéknél legtöbbször nincsen kétféle múlt idő — imperfektum és aorisztos. A mondatokban az igei állítmány a magyarnak és a németnek megfelelően gyakran a mondat végén, a határozó vagy a tárgy után áll. Az alárendelt mondatok kategóriája az irodalmi nyelvhez viszonyítva nagyon elmaradott, hiányoznak az összetett alárendelt mondatok kötőszavai. A magyar stílus hatására nagy mértékben használják az összetett mellérendelt mondatokat. Megvizsgáltam egy ábécé-könyvet, amelynek »ča« horvát nyelvbe elég sok irodalmi szót és formát vittek bele. Az eredmény azt mutatja, hogy a szavaknak körülbelül 30 %-a szókincsbelileg és alaktanilag különbözik az irodalmi nyelvtől. A hangtani eltéréseket nem vettem figyelembe. Hangsúlyozom, hogy itt egy ábécés könyv szövegéről van szó, amelyben főleg a gyermekekhez közelálló, ismert környezet konkrét fogalmai szerepelnek. Ha lenne egy másfajta, mondjuk az ottani lakosság aktív szókincsével megírt politikai témakörű szövegünk, az tele lenne magyar szavakkal. Ilyen esetekben azonban az ottani horvátok szívesebben beszélnek magyarul.

Érdekes megemlíteni, hogy Ausztriában élő többségük egészen más irányban fejleszti nyelvét. Mivel zártabb népcsoportot alkotnak, több kiadványt és újságot bocsáthatnak közre, s ezeket a társadalmi és politikai élet elvontabb fogalmainak jelölésére rengeteg szót vettek át a szerb—horvát irodalmi nyelvből. Ekként már ott is megkezdődött az irodalmi nyelv bevezetése.

III.

Ilyen körülmények között a szókincsfejlesztés folyamatában szigorúan kell alkalmazkodnunk bizonyos, a szerb—horvát irodalmi nyelv természetéből folyó elvekhez, mert magának az irodalmi nyelvnek alapszókincsében is sok egyenértékű szinonimát találunk. Az alábbi felsorolásban a jobboldalon álló úgynevezett szerbes szinonimákat Jugoszláviában főleg Szerbiában, Boszniában, Hercegovinában és Montenegróban használják, a baloldaliakat, az ún. horvátos szavakat főleg Horvátországban, habár szigorú határokat nem lehet vonni. Ezek az eltérések leginkább a Belgrádban vagy a Zágrábban kiadott tankönyvekből tűnnek ki, de az írók nem használják őket következetesen. Minthogy ennek a kategóriának egyáltalán nincsenek kötelező szabályai, a nyugat-magyarországi horvát nyelvű tanítók is különféleképpen alkalmazzák az irodalmi nyelv szinonimáit. Vagy nem használják az egyik változatot sem, vagy pedig csak az elsőt (az úgynevezett horvátot), mivel ez a terület a szerb—horvát nyelv zágrábi változatának hatása alatt állott. Ezért az alsóbb osztályokban következetesen csak az egyik, a »horvát« formát kell használni, hogy ne legyen túl sok új szó, s hogy nyilvántarthatassuk a tanulók szókincsét. A felsőbb osztályosoknak azonban tudniok kell a másik változatot is. Ilyenek:

Horvátos szó	Szerbes szó	Horvátos szó	Szerbes szó
kruh	— hleb. (kenyér)	škare	— makaze (olló)
zrak, uzduh	— vazduh (levegő)	kino	— bioskop (mozi)
želudac	— stomak (gyomor)	ploča	— tabla (tábla)
sat	— čas (óra)	spužva	— sunder (szivacs)
križ	— krst (kereszt)	papir	— hartija (papir)
kat	— sprat (emelet)	tinta	— mastilo (tinta)
pod	— patos (padló)	cesta	— drum (országút)
žlica	— kašika (kanál)	vlak	— voz (vonat)
juha	— čorba (leves)	tisuća	— hiljada (ezer)

Továbbá, a szerb—horvát nyelv két, azaz úgynevezett szerb és horvát változata más nehézséggel is jár, különösen a régi *jat*, *ije* és *e* kiejtésében és a helyesírást illetően is. A tanítás megkönnyítése végett az Oktatásügyi Minisztérium elhatározta, hogy a szerb—horvát nyelv horvát változatát, vagy ahogyan a gyakorlati életben szokás nevezni, a horvát nyelvet tanítja még akkor is, ha ez *néha olyan helytelen nézetekhez vezet, melyek a horvát nyelvet szembeállítják a szerbvel*, s így a kettőről mint két külön nyelvről beszélnek. Ezt a választást indokolta a hagyományos latin betűkkel való írás és a múltban a horvát változathoz való vonzódás, de nem utolsósorban a nemzeti érzelmek is. Ilyen értelemben állították össze a tankönyveket. A baj sokszor ott van, hogy a tanítók nem ismerik jól a horvát változatot, keverik a kiejtést és a helyesírást. Ez káros hatással van a tanulókra, különösen a nyelvismeret alsóbb fokán, főleg ha a nyelvet írásban és beszédben aktívan kell használniuk.

Tudjuk, hogy a nyelvtanításnak két fő módszerét különböztetjük meg: a *direkt* vagy *természetes módszert* és a *fordításos módszert*. A direkt módszer tipikus példája az anyanyelv tanítása otthon és az iskolában, a fordításos módszer többé-kevésbé tipikus példája pedig a klasszikus holt-nyelvek iskolai tanítása lenne. Idegen nyelveknél általában mind a két módszert használjuk, de a kettő kombinációja vált be a legjobban. A mi esetünkben teljesen helytelen lenne áttérni a mechanikus megoldásra, csak a direkt módszert bevezetni, mivel a tanulók saját anyanyelvüket tanulják. Nekünk mindig szem előtt kell tartanunk a burgenlandi horvátok magyarországi ágazata nyelvének konkrét körülményeit és helyzetét, melyet előbb már röviden, de közel sem teljesen ismertettem. *Az iskola kétnyelvűsége és a két anyanyelv ebben döntő szerepet játszik*. A gyermekek otthon valóban anyanyelvükön — horvátul — beszélnek, s szüleiktől a legtöbb esetben nem tanulnak magyarul. Ez utóbbit észrevétlenül, az otthonon kívül, az utcán és a magyar gyerekekkel való játszás során tanulják meg. A vegyes lakosságú falvakban (ilyen majdnem mind) így a magyar gyerekek is megtanulnak horvátul. A magyar nyelv igazi megtanulása az iskolában kezdődik meg, és ekkor *hirtelen nő a különbség a magyar és a horvát nyelv ismerete között*. Ez teljesen érthető, mert a kétnyelvű iskolában mindössze heti három órában tanulják a horvát nyelvet. A magyar szókincs-fejlesztésnek kedvez az egész környezet is. Ilymódon egészen természetes, ha a horvát nyelv tanításánál alkalmazzuk a fordításos, illetve a magyar nyelven történő megmagyarázás módszerét is. A nyelvtan tanításánál különösen fontos a *magyarral való összehasonlítás*, mert a kategóriák sokszor ugyanazok,

s így felhasználhatjuk a gyermekek már meglévő ismeretét is. Még fontosabb azonban rámutatni a két nyelv szerkezetében mutatkozó nagy eltérésekre.

A nemzetiségi iskolákban eddig nem számoltak eléggé a szókincsfejlesztés tervszerű és tudományos módjával. Ezt a folyamatot állandó beszélgetés útján (főleg az alsóbb osztályokban), különlegesen összeállított szövegekkel és irodalmi szövegrészletekkel végezzük. Csak a legfontosabb dolgokra mutatok rá: Az alsóbb osztályokban a beszédtemát a közvetlen környezetből vesszük (otthon, iskola, játék, mezőgazdasági munkák stb.) Itt az elsődleges cél nem annyira az új szavak elsajátíttatása, mint inkább a tanulók már meglévő tudásának a rendszerezése. A gyermekek ismerik közeli környezetük legfontosabb elnevezéseit, s most meg kell tanulniuk azok helyes irodalmi kifejezéseit. Hasonlóképpen már itt kell leszoktatnunk őket a már említett számos nemirodalmi kifejezésekről, magyarizmusról és germanizmusról mindenekelőtt az alapszókincsét illetően.

Figyelembe kell vennünk a didaktika két elvét, melyeket igen gyakran elhanyagolnak: a *tudatosság* és a *szemléletesség elvét*. A nemzetiségi iskolák tanítóinak eddigi gyakorlatában sokszor talákoztunk verbalizmussal, különösen a verstanításnál. Erről magam is meggyőződtem, amikor egy Pest megyei iskolában — ahol a szerb nyelvet külön tantárgyként tanítják — végighallgattam egy órát. A tanulók elszavalták a verset, de nem értették, mert a szavakat nem magyarázták meg nekik. A pedagógus itt tehát vétett az egyik legalapvetőbb törvény, az anyag tudatos, mély, tényleges elsajátítása ellen. A tanító is figyelmen kívül hagyta a szókincsbővítést, de nem érte el a meghatározott nevelői célt sem, amelyre a vers igen alkalmas lett volna. Ezen kívül az óra kizárólag a magyarra való fordításra korlátozódott, pedig a nevelő egyes ismeretlen szavakat olvasás közben közvetlen úton is megmagyarázhatott volna.

A szókincsset úgy kell nyilvántartanunk, hogy teljes képünk legyen róla. A szerb vagy a horvát nyelv teljes szókincsét úgy sem lehet teljes egészében elsajátítani, mert ez több tízezer szót tesz ki. Ezért a tankönyvek és a bennük lévő szójegyzékek is csak a legszükségesebb szavakat tartalmazzák. A tankönyvekben található szavak azonban nem egyforma fontosságúak. A tanulók által elsajátítandó szókincsét általában két részre osztjuk: az úgynevezett *aktív* és *passzív* szókincsre. Az aktív szavakhoz tartoznak mindenekelőtt az alapszókincs szavai, a konkrét értelmű szavak, egyszóval mindazok, melyeket az élő beszédben egymás megértése végett az emberek a legtöbbet használnak, és amelyekből szóképzés alapján sok új szó keletkezik. Ezen szavak száma — melyeket a tanulóknak tartósan kell elsajátítaniuk és írás és beszéd közben használniuk — körülbelül 5—6000 lenne az általános iskolai oktatás egész időtartamára nézve, ahol a szerb—horvát nyelvet külön tantárgyként tanítják. Igaz ugyan, hogy ez a szám nagyon vitatható, minden esetre azonban tervünkbe kell iktatnunk. A nyilvántartás végett a tanítóknak is minden évben össze kell állítani a úgynevezett minimum szótárt, s ebben figyelmesen szedje össze azokat a szavakat, melyeket feltétlenül el kell sajátíttatnia. Már az alsóbb osztályokban, az elsők között kell szerepelniük azoknak a szavaknak, melyekkel a beszédben gyakran találkozunk: *što* (mi), *koji* (melyik), *jer* (mert), *ili* (vagy), *bez* (nél-

kül, stb. Fentebb már említettem, hogy ezek helyett a nyelvjárási formát használják: *ča, ki, ka*, stb., s ezért erre különös gondot kell fordítanunk.

A *passzív szavak száma sokkal nagyobb*. Ide tartoznak a különböző dialektizmusok, archaizmusok, jövevényszavak, szakkifejezések stb., melyek a szövegben található, egyszóval mindazon szavak, melyeket a tanuló nem használnak aktívan beszéd vagy írás közben, de felismerik őket, amikor hallják vagy olvassák. Igen nagy mind az aktív, mind pedig a passzív szókincs között a különbség azon iskolák tanulói között, ahol minden tantárgyat anyanyelven tanítanak, és azon iskolák között, amelyekről itt szó van. A mérleg erősen az előbbiekre javára billen. A különböző alapvető szakkifejezések az előbbieknél az aktív, az utóbbiaknál a passzív szókincshöz tartoznak. Ha azonban a tanuló például a földrajzot nem is tanulta horvát nyelven, az ilyen szavakat megérti: *poluotok* (félsziget), *gornji tok reke* (a folyó felső folyása), *planinski lanac* (hegylánc), *podneblje* (éghajlat), mert e szavak a magyarban is ugyanazokból az elemekből tevődnek össze. Ebből látszik, hogy az alapszókincs, az aktív szavak és a szóképzés módjának ismerete lehetővé teszi a passzív szókincs kibővítését és a szöveg megértését, amelyben olyan szavak vannak, amilyenekkel eddig nem találkoztak. Hasonló jelenséget észlelhetünk a rokon nyelvek tanításánál is, például amikor a délszlávok az orosz nyelvet tanulják. A tanulás elején mind-egyikük rendelkezik már az illető nyelv passzív szókincsének bizonyos részével, mert számos szónak közös a gyökere, hasonló a felépítése és a hangzása. Igen nagy baj azonban az, amikor egy horvát ember oroszul kezd beszélni: az anyanyelv hatására sok tiszta horvát szót kever beszédébe. *Általános jelenség a két nyelvet beszélő embereknél, hogy az a nyelv, amelyikben erősebbek, hat a másikra, még ha ez utóbbi maga az anyanyelv is!* Így például amikor egy magyarországi horvát következetesen úgy akar horvátul beszélni, hogy egyetlen egy magyar szót se használjon, akkor a magyar szavak, kifejezések, szakkifejezések lefordításához folyamodik. Ilyenkor aztán pontatlan és gyakran neveltséges szóalkotások keletkeznek. A »*gornji tok*« helyett »*gornje tečenje*«-t fog mondani (a *tečenje* és a *tok* szinonimák). Még a pedagógiai főiskolán is megtörtént, hogy egy horvát nemzetiségű, gyengébb hallgató a magyar közigazgatási értelmű »járás« szót »*hodanje*«-val fordította, ami a lábak segítségével történő járást jelenti. Erre azért hívom fel a figyelmet, mert az értelmiség különösen hajlamos erre. Megtanulta, hogy a horvát beszédbe nem jó magyar szavakat keverni, mint ahogyan ezt a kisebb műveltségű emberek teszik, akik nem törődnek a nyelv tisztaságával. Az előbbiekre saját fordításaikkal azonban nyugodtan rontják az anyanyelvet. A tanítónak ezért tökéletesen meg kell tanulnia a szerb—horvát nyelvet, figyelembe kell vennie az ilyen hibákat is és megfelelő módon rá kell mutatnia a tanulók előtt is az ellenük való küzdés szükségességére.

A szövegek visszamondásakor a tanítók megelégszenek azzal, hogy a tanulók úgy-ahogy értik az összes szót. Később amikor az olvasmányt már lefordították magyarra, majd megbeszélik, a tanulók a tartalmát csak hiányosan, csekély számú legszükségesebb szóval mondják el. Ismeretes, hogy a nyelvtani ismeretekkel és bizonyos számú aktív szóval mindenféle szöveget el lehet valahogyan mesélni. Szövegmagyarázatkor mindig nagyon fontos kiemelni a legfontosabb kifejezéseket, melyek a leírt jelenségeknek

és eseményeknek nemcsak a lényegét mutatják meg, hanem a kifejezés finomságát, a különböző árnyalatokat is, mert nemcsak az a célunk, hogy az anyagot valamilyen módon átvegyük. A szocializmus szellemében való általános erkölcsi, politikai nevelés mellett méltó szerepet kell kapnia az esztétikai nevelésnek is. A szavak és a kifejezések egyre nagyobb számának aktívvá válása semmiképpen sem vezethet a szöveg elejétől végig, mechanikus, verbalisztikus módon való elmondásáig. Amikor egy szöveg feldolgozásakor megköveteljük a tanulótól, hogy a tartalmát minél gazdagabban, csaknem az összes szóval és kifejezéssel mondja el, akkor ez nem jelenti azt, hogy mindezeknek a szavaknak a minimum-szótárba kell kerülniök, hogy aktív szókincsé váljanak. Másrészt pedig ez az aktívvá válás elősegíti, hogy ezek a szavak szilárdabban és tartósabban kerüljenek a passzív szókincs közé.

Számos szó (sokkal több, mint sokan ezt gondolnák) aktívvá válását szolgálják a köszöntések, figyelmeztetések, utasítások, és tanítás közben a tanító és a tanuló személyes beszélgetései. Például: *Zdravo! Dovidjenja! Ustanite! Sjednite! Tko izostaje! Šta si radio jučer? Zašto si izostao. Što je sa učenikom N! Što je bilo zadano? Dođi k ploči! Otari ploču! Nakvasi spužvu! Idi k upravitelju i zamoli ga da pošalje. . .* (Jónapot! Vizontlátásra! Álljatok fel! Üljetek le! Ki hiányzik? Mit csináltál tegnap? Miért hiányoztál? Mi van N. tanulóval? Mi volt feladva? Gyere a táblához! Töröld le a táblát! Vizesítsd meg a szivacsot! Menj az igazgatóhoz, és kérd meg, hogy küldje el. . .) Ilyen alkalommal a gyerekek gyakran válaszolnak, s mivel ez mindennap megismétlődik, ezek a kifejezések mind aktívvá, megszokottá válnak. Ilyen módon tanítjuk az élő idegen nyelveket is, s ha a tanítók a horvát nyelvi órákon ilyen esetekben néha magyarul beszélnek, ezt mint komoly módszertani hibát könyvelhetjük el.

Azok a tanítók, akik nem sajátították el teljesen a szerb—horvát nyelvet, elég nehezen tudják meghatározni az aktív (reproduktív) szavakat. Néha archaizmusokat és tájszavakat aktivizálnak. Ez a következőképpen történik. A pedagógus teljesen megbízik a klasszikus művekben és helyesen azt tartja, hogy ezekből kell a nyelveket tanulni, de téved, amikor azt hiszi, hogy minden szó és minden kifejezés megfelel a mai irodalmi szerb—horvát nyelvhasználatnak. Az V—VIII. osztály számára írt horvát nyelvkönyvben sok prózai szemelvény és vers van, melyekben több archaizmus és tájszó (— az aktív szókincs szinonimái —) is akad. Nézzük meg a fent említett könyvből néhány példát:

26. oldal: »sumračak tavni« (»tavni« helyett »tamni«)

»tuna i tamo« helyett »ovdje-ondje«

32. oldal: »u čun sniva« helyett »u čamcu sniva«

47. oldal: »zemlja se ponavlja« helyett »zemlja se obnavlja«

59. oldal: »na pijaci lijepoj« helyett »na trgu lijepom«

Annak ellenére, hogy ezek a példák ismert költők, Ilics, Radicsevics, Preradovics, Jovanovics—Zmaj verseiből valók, tudnunk kell, hogy a »tavni« (sötét), »tuna« (itt), »čun« (csónak) tájszavak, a »ponavljati se« pedig a mai nyelvben nem »megújhodni«-t, hanem »megismétlődni«-t jelent, a »pijaca«-t pedig, mint idegen szót nem használják a »trg« (tér) értelemben.

Néhány idegen szó, főleg a turcizmusok megmagyarázására különös gondot kell fordítani. Az említett könyv 137. oldalán a »Nasradin hodža i kadija« című népmesét találjuk, amelyben aránylag sok turcizmus van: *kadija, hodža, ćatib, ljoska, mehćema, ćaršija, mahna, ćitab, hak, halaliti*. Arról természetesen szó sem lehet, hogy ezeket az aktív szavakhoz számoljuk. A »hodža« főnevet kivéve, a többire az irodalmi nyelvben találunk megfelelő szót. A »kadija«, »ćaršija«, »hodža« fontos szavak ahhoz, hogy megismerkedhessünk a délszlávok múltjának fontos momentumáival, gyakran találkozunk velük a népdalokban és más irodalmi műben. Ezekre több figyelmet kell fordítani, a többit pedig csak annyira kell megmagyarázni, hogy a szöveget megértsék. Az ilyen alkalmakkor feltétlenül mutassunk rá a szókincs és a nép történetének szoros kapcsolatára, és arra, hogy a történelem folyamán a szókincs hogyan változott.

A fordításos módszerrel sokszor visszaélnék. A legnagyobb hiba itt az, hogy a könnyebb utat választják. Könnyebb a szót lefordítani, mint horvátul megmagyarázni. A szavak tudatos megértése azonban éppen ezt követeli meg. A szavakat megmagyarázhatjuk rokonértelmű és ellentétes értelmű szavakkal is. A szovjet nemzetiségi iskolák tapasztalatai azt mutatják, hogy ez a módszer segíti a tanulók szókincsének aktívvá válását és állandóvá tételét, mert adhatunk nekik is olyan feladatot, hogy bizonyos szavaknak keressék meg a szinonimáit és antonimáit. E tekintetben nagyon fontos szerepet játszik a tanító következő kérdése: »*Kako se ovo može drukčije kazati?*« (Hogy mondhatnók ezt másképpen?).

Hasonlóképpen nem szabad a megtanult szavakat mindig mechanikusan kérdezni úgy, hogy horvát szót kérdezzünk és várjuk a megfelelő magyar fordítást. Valóban az aktívvá válást kell szolgálnunk. Lényeges különbség van e két kérdés között: »*Kako se u hrvatskom kaže lobogo?*« (Hogy mondjuk horvátul »lobogó«?) és »*Kako se u mađarskom kaže barjak?* (Mi az, hogy *barjak?*) A felsőbb osztályokban követeljük meg a tanulóktól, hogy próbálják megmagyarázni az illető dolgot. Ez a megmagyarázás sántikálni fog és valamelyest hasonlít majd a magyarázó szótárban található meghatározáshoz. A gyermekek azonban így a logikus gondolkodásában gyakorolják magukat és ilyen alkalommal meglehetősen sok szót aktivizálnak. Az alsóbb osztályokban fordítva történik a folyamat. A tanító körülírja a dolgot és jelenségeket, megvilágítva azok lényegét. Példák:

Kako se zove čovjek, koji kroji i šije odijela? (hogy hívjuk azt az embert, aki szab és varr? — *Krojač* (szabó).

Ko pravi kola? (Ki készíti a kocsit?) — *Kolar* (bognár).

E két kérdésben nincsen a legpontosabban meghatározva az illető szó, de itt közben rámutatunk az adott szó keletkezésére (*kroji-krojač, kola-kolar*). Főleg azért hozom ezeket a példákat, mert mind a két fogalomra nem irodalmi, idegen származású szót használnak: *šnajder, bognar*.

A legfontosabb és a leggyakoribb irodalmi szavak aktívvá tétele végett feltétlenül meg kell jegyeznünk azokat a szavakat, melyeknek a gyerekek nem ismerik a megfelelő irodalmi változatát. Ilymódon (a nyugati horvátok szókincsének előbbi elemzését felhasználva) már az alsóbb osztályokban szilárd alapot teremthetünk a szókincsgyarapítás további, gyorsított folyamatához.

*

A felsorolt módszerek közel sem meritik ki a témát, de a horvát nyelv Győr—Sopron és Vas megye nemzetiségi iskoláiban való tanításának reális helyzetén alapulnak. A módszerek kifejtése sokkal bővebb és sikeresebb lenne, ha több adat állt volna rendelkezésemre. A tanítás helyzetéről az Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya adott felvilágosítást, részben saját tapasztalatai és az említett vidékek tanítói számára rendezett tanfolyamok, részben pedig e tanítókkal folytatott levelezés alapján. Ismételtten hangsúlyozom, hogy e témára vonatkozó irodalom egyáltalán nincs. Az említett módszerek helyességéről természetesen lehet vitatkozni, egy azonban bizonyos a sikeres tanítás érdekében: alkalmazkodnunk kell a helyi viszonyokhoz, meg kell ismernünk a helyi »ča« nyelvjárás jellemző elemeit és azokat a különleges körülményeket, amelyek között e tanítás folyik.

Irodalom

Ujević Mate: Grandišćanski Hrvati, Zagreb 1934.

Početnica i parva štanka, Sopron 1923.

»Gradišće« kalendar za obično ljeto 1954, Wien.

Maljceva K. V., Lebegyev A. M.: Slovarnaja rabota v nacionalnoj skole, Moszkva 1954.

Csikobava A. S.: Vvedenije v jazikoznanije I, Moszkva 1953.

Bulahovszkij L. A.: Vvedenije v jazikoznanije II, Moszkva 1954.